

n'hésite pas à recopier les citations dans leur langue d'origine (p. 216, n. 52). Le lecteur qui maîtriserait parfaitement l'allemand et le danois ancien pourrait ainsi mieux apprécier les ressemblances stylistiques entre les passages cités. Malheureusement la traduction de ce livre, issu de la recherche doctorale de M. Roos, n'est pas toujours idiomatique ; les surprises syntaxiques (e.g. 'since a youth, he had written religious poetry', p. 70) ou lexicales, ainsi que des coquilles typographiques et omissions amènent le lecteur à se poser des questions sur la révision du texte ou sur la relecture des épreuves.

L'index qui termine l'ouvrage (pp. 277–280) recense utilement les noms propres, mais on peut regretter l'absence d'*index rerum*. L'apparat critique comporte également une liste des péricopes sur lesquelles s'appuient les deux séries de sermons publiés par Münter (pp. 257–266), ainsi qu'une bibliographie détaillée de sources primaires et secondaires (pp. 267–276). La solidité de ce travail scientifique, qui offre une présentation nuancée d'un prédicateur méconnu, ne fait aucun doute. La précision de ses analyses fournit un bon point de comparaison avec d'autres corpus homilétiques. Il trouvera donc naturellement sa place sur les mêmes étagères que la série de volumes sur 'une nouvelle histoire du sermon' publiée de 1998 à 2010 chez le même éditeur.

Françoise Deconinck-Brossard

Torkel Stålmarek, *Ostindiefararen Carl Gustav Ekeberg 1716–1784*, Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis, Humaniora 44 (Göteborg: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället, 2012). 94 s.

Carl Gustav Ekeberg tillhör kanske inte de 1700-talsgestalter som är mest kända för en

bredare allmänhet, men den som fördjupar sig i periodens kulturella, vetenskapliga eller ekonomiska historia lär förr eller senare stöta på hans namn. Under några årtionden i mitten av seklet byggde han upp ett rykte som Ostindiska kompaniets mest erfarna befälhavare med sammanlagt tio Kinaresor på meritlistan, varav sex som kapten (ytterligare en färd i början av karriären slutade med skeppsbrott utanför Shetlandsöarna). Innan han gick till sjöss hade Ekeberg, vars far var inspektör och frälsekamrer för familjen Banér på Djursholm, studerat vid Uppsala universitet och arbetat på apotek i Åbo.

Det som väckt intresse i eftervärlden är kanske främst Ekebergs mångsidiga begåvning: han var en skicklig navigatör, kartritare och tecknare och ägnade med åren ett alltmer livligt intresse åt sitt jordbruk på Altomta i Uppland där han ständigt experimenterade med nya grödor och metoder. Och så var han givetvis den förste att hemföra levande teplanter till Carl von Linné som – på sedvanligt sätt, frestas man tillägga – förklarade honom odödlig på kuppen. Genom åren bidrog Ekeberg dessutom med ett antal uppsatser till Kungl. Vetenskapsakademiens *Handlingar* om kinesiska oljefrön, havsströmmar med mera; så småningom valdes han in som ledamot av akademien och under en period var han dess preses.

Ekeberg tycks ha varit nästan universellt omtyckt och respekterad, och även många sentida forskare (inklusive undertecknad) har inte kunnat låta bli att känna både intresse och sympati för honom. Han har sålunda figurerat i en mängd vetenskapliga studier och populära arbeten om olika aspekter av det svenska 1700-talet, men för det mesta bara som hastigast eller i en biroll vid sidan av andra, större namn. Därför är vi nog många som välkomnar att litteratur- och kulturhistorikern Torkel Stålmarek nyligen gett ut en levnadsteckning där Carl Gustav Ekeberg själv står i centrum, en vackert illustrerad liten bok på knappt hundra

innehållsrika sidor. Stålmarck lär för övrigt vara bekant för många av denna årsskrifts läsare, då han både publicerat en rad textkritiska utgåvor – bland annat Jakob Wallenbergs samlade verk – och mer eller mindre biografiska arbeten om författare som Carl Gustaf af Leopold och Anna Maria Lenngren.

Stålmarck utgår från den modell för livsberättelser som Gunnar Eriksson har kallat livsverks-/yrkesbiografi, det vill säga att personer som gjort någon form av samhällsinsats i första hand skildras genom sin yrkesverksamhet eller motsvarande. Följaktligen behandlas Ekebergs tidiga år mycket kortfattat, på ett par sidor, vilket möjligen också har att göra med att källmaterialet för denna period är ganska magert. Som antyds i bokens titel, *Ostindiefararen Carl Gustav Ekeberg 1716–1784*, ligger tyngdpunkten framför allt på Kinareorna och de olika journaler, dagböcker och reseskildringar som Ekeberg och andra i hans omgivning skrev från 1740-talet och framåt.

Författaren följer detta material ganska nära i en strikt kronologiskt ordnad framställning där de tio ostindiska färderna bildar grundstommen. Stålmarck är generös med referat och citat ur källtexterna, och gör då och då mindre eller större utvecklingar kring de personer och företeelser som efterhand aktualiseras. Texten är illustrerad med ett ganska rikligt urval kopparstick, teckningar och kartor varav flertalet kommer ur Ekebergs egna skrifter, otryckta som otryckta, eller på annat sätt har direkt samband med honom och hans verksamhet.

Fördelen med tillvägagångssättet är att det skapar en närhet till huvudpersonen och den värld han rörde sig i. Många detaljer som tidigare varit obekanta eller spridda på olika håll i tidigare forskning kan därmed användas till att fördjupa den hittills rätt fragmentariska kunskapen om Ekeberg. Till detta bidrar Stålmarcks djupa kännedom om perioden, liksom att han genomgående förhåller sig kritiskt till källorna på ett sätt som tidigare forskare inte

alltid gjort. Sålunda punkterar han myten om att den tonårige Anders Sparrman under sin Kinareisa på 1760-talet skulle ha varit skeppsläkare, och han kan också avskrika ett antal tveksamma uppgifter i Sparrmans åminnelse-tal över sin välgörare Ekeberg i Vetenskapsakademien 1790.

Närheten till källorna innebär samtidigt en viss brist på dynamik och spänst i framställningen; kanske hade den vunnit på att de ansatser till tematisering som nu finns hade utvecklats ytterligare, eller att mer utrymme hade ägnats åt att diskutera Ekebergs betydelse i ett större historiskt perspektiv. Sådana resonemang förekommer visserligen men är relativt kortfattade, samtidigt som det inte finns några mer uttalade teoretiska eller analytiska ambitioner med arbetet. Förtjänsten med boken blir alltså i första hand att den ger en helhetsbild av Ekebergs liv och verk, baserad på grundliga studier i tryckta skrifter och material från en lång rad arkiv. Arbetet är överlag väl förankrat i befintlig litteratur, särskilt både äldre och mer moderna standardverk om Ostindiska kompaniet, även om hänvisningarna till nyare forskning kring kompaniets handelsverksamhet är relativt sparsamma.

Den bild av Ekeberg som efterhand tonar fram är, trots Stålmarcks uppenbara sympatier för honom och hans "goda hjärta" (82), en smula överraskande genom att vara så färglös och opersonlig. Detta kan man knappast lasta författaren för, då (som han själv påpekar) det har att göra med det tillgängliga materialets karaktär. Trots att det är relativt omfattande är innehållet genomgående mycket sakligt och praktiskt med få reflektioner eller känslouttryck av mer personligt slag, särskilt i politiska eller religiösa frågor. Stålmarck kan sålunda bekräfta det intryck många haft, nämligen att Carl Gustav Ekeberg överlag var omtyckt av sina samtida (även om exempel på konflikter inte saknas), och att han var noggrann, ansvarstagande, omdömesgill, kunnig och omtänksam för att bara nämna några goda egen-

skaper. Genom skildringen av hans liv och verk lär vi oss också mycket om den värld som var ostindiefararnas, vilket i sig är av stort värde och ett huvudsyfte med boken. Likväl går det inte att värja sig för intrycket att mycket av människan bakom den välputsade ytan ännu undflyr oss – vilket givetvis bara gör honom ännu mer intressant.

Kenneth Nyberg

Steinar Supphellen, *Konventikkelplakatens historie 1741–1842* (Trondheim: Tapir Academic Press, 2012). 136 s.

Steinar Supphellen har skrivi historia til det som har vorti kalla konventikkelplakaten, rettarbotet frå 1741 som regulerte religiøse lekmannsmøte i Danmark-Noreg. Det er interessant lesing om ein av dei strengast undertrykte menneskerettane i tida før og etter 1814: retten til å samlast og til fri religionsutøving. Etter reformasjonshendingane tok den luthersk-evangeliske kristendomen noko ulike dogmatiske vegar. Den dansk-norske vart den strengaste av alle. Der dei andre lutherske landa sanksjonerte *Concordia*, boksamlinga av lutherske dogme, aksepterte den danske kongemakta berre det som vart vedtatt i kyrkjeordinansen av 1537/39, med serleg vekt på Philipp Melanchthons *Augsburgske vedkjenning* frå 1530. Ein kvar som importerte Konkordieboka skulle ifølgje lovverket straffast med døden.

Dogma, slik dei skulle fortolkast i Danmark-Noreg, vart så systematisert i eit større verk av Jesper Rasmussen Brochmand i 1639–1652. Denne typen større kategoriske verk over kva om var rett tru var eit sams luthersk fenomen. Den dansk-norske "ortodokse" lutherdomen var eit relativt vellukka einskapsprosjekt, og i det rika nærma seg to hundre år sidan tesene i Wittenberg var den kyrkja stort sett teologisk konform. Noko var likevel i em-

ning. Ikkje alle teologar var nøgde med rådande tilhøve. Mot slutten av det 17. hundreåret vart lutherdomen sjølv møtt med aukande ønskje om reform, i byrjinga av det 18. òg i Noreg. Predikantar inspirert av rørsla som skulle bli kalla pietismen la større vekt på inderleg fromskap enn kollektive ritual – og dei arrangerte bedemøter òg utanfor kyrkja sine fire vegger. Desse møta vart etter kvart godt besøkte. Der 1600-talet var prega av einsretting og statskyrkjeleg kustus, skulle det komande hundreåret dermed oppleve større fragmentering og utfordrande lekpredikantar.

Den mest radikale rørsla var kanskje dei esoteriske herrnhutarane frå Sachsen. I perioden før utferdinga av konventikkelplakaten var det veksande herrnhutisk aktivitet her til lands. Steinar Supphellen legg stor vekt på denne som den utløyssande årsaka til plakaten. Det har ein del for seg. Her blir det vist korleis sentrale geistlege freista å halda konfesjonell kustus mot samlingar av brørvenene, medan lågare plasserte prestar kunne sympatisera med og forsvare rørsla. Serleg kring Drammensfjorden fekk meinigheita forfeste, der dei òg hadde støttespelarar i tiår etter 1741. Eit visst gjennomslag fekk ho elles i Akerhus stift, i Bergen og i Trondheim, der plakaten først vart nytta i repressiv samanheng mot Anne Ingebrigtsdatter, som heldt bedestund heime hos seg. Framstillinga av herrnhutardomen i Noreg er ei god syntetisk forteljing, som ein ikkje finn mange liknande døme på elles i norsk kyrkjehistoriografi.

Nye fromskapsideal utfordra dermed det statskyrkjelege forkynningshegemoniet. Konventilar var likevel ikkje berre ein praksis hos dei husittiske etterkommarane. Det var sameis sentralt i moderat pietisme, som fleire prestar etterkvart vedkjente seg og som vart freista konfesjonelt innlemma i 1730-åra. Plakaten som vart gjevi i 1741 var ein freistnad på å imøtekomma desse nye tendensane, ved å tillata utanomkyrkjelege bedemøte under kontrollerte former. Denne modifiserte eit tiddle-